

ՊՐԱՅ ԳԻՒՏԻ ՄԱՍԻՆ

առ Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՅԻՐԻՔԻՆ ՎԱՐՊԱԿԻՈՒ

Պատիւի բրած էիք յիշատակելու Բագմավէպի մէջ՝ Մարգիկի հրատարակած փորձի մէջ զըրուածքս, ու այդ առթիւ՝ ուրախ եմ որ «Գրի գիտ»ի մասին ձեր տեսութիւնները ուզած էիք պարզել, պայծառ գաղափար մը տալու դիտուածով...

Ձեր ամփոփ տեսութիւններն ամշտնապէս կը գնան. հատկութիւն, սիրելի վարդապետ, միջոցի մուծ մը մացած կէտերում լուսաբանութիւնը բերելով մի. զի. բայց, եթէ կը մերժէ, պիտի համարածակիմ թնջալորել որ Մ. Միսրոպի երազի պարագամ առաջին անգամ փարպեցիկ կողմէ պատմութեան չցկաւ. տէր. խորեմացիէն վերցուած ու Ղազարի մէջ ազուցուած կտոր մը չէ՝ արդեօք «բայց տեղեկացեալ գետաղի... սիւղորայիցն ի հնչիւնացոյն» ամբողջ հատուածը. Այդ կտորն արդէն համաժայռ ընթերցանար փարպեցիկ տեսութեան հետ, ու միւս կողմէ՝ չըմբռնի մատնանալարսնը գտնուող Ղազարու պատմութեան ծնուագիւր (եթէ չեմ սր-խալիլ) տարբեր գիրով իբրեւ յաւելուած ունի իրեն՝ այդ մշտնապէս հատուածը.

Գալով Բաւարանի մը յօրինումին՝ զոր հսկայ զործ մը պէտք կ'ըլլայ քրիստոնէական իրականութիւն մը կ'ուզէ համարիլ. ու փափաք կը մեր-շնջէք այնքան կըրուտամբերու հետ այդ զգեմ. ցիկ յիշատակարանին վրայ ալ լալու. և որչափ կըցայ հասկնալ՝ կ'ուզէք ըսել մոյթ իսկ թէ Մա. կարայեցող թարգմանիչը այդպիսի զործէ օգ-տուած պիտի ըլլայ շուայօրէն. Այն ատեն սա. կայն՝ ինչպէս պէտք է արժեզմել նոյն թարգմա-նիչներուն զործը՝ որոնք զրկուեցան աստ ամոլ մայիմի հարց զրուածները թարգմանիչու. պիտի ենթադրեմք թէ ամոլն ալ Բաւարանէն քանի մի օրինակ անպատշառ իրենց հետ տարին. նամ թէ՝ յունարայ քառարան մը Մ. Մահակի օժանդակու-թեամբ յարգարելէ առաջ՝ ասորի՝ հայ քառա-րան մը մայիսպէս շինուած կար արդեօք. քանի որ և coupes de dictionnaire թարգմանողները ա. նիսի ասորագետ խումբին կը պատկանին, հոնա. միշնջնուր աղմոթեղարդութեանց տեսակէտով.

Այնպիսիւս Բաւարանի մը գոյութիւնը հա. տատնելու համար ապացոյցներ կը պակսին՝ ըստ իս. և եթէ աթուփայ կամ «Եղորայ քառերուն այդ. քան ընդլայնուած մշտնականութիւններ ալ կարելի ըլլայ շնորհիւ, ի՞նչ արգելք կայ որ այդ ամենը առ տեղեւոյ կատարուած թարգմանութեան մը զոր. ծին համար հասկնամք.

Յամենայն դէպս պիտի խնդրէի որ աւելի որոշ կէտերով լուսաբանէիք Բաւարանի մը գոյութեան պարագաները՝ եթէ կարելի է.

Ընդունեցէք սիրալիւ յազմանքներս.

ՈՂՃՈՒՅԻՒՆ

ԵՂԱՅԵ ԵՊ. ԳՐԱՐԵԱՆ

Բարձրացուցի ձեռնադ մ'երբոր կը հնչէր
Յոյսին անունն իմ անշնչել ականջիս,
Գըրէթէ մայն մը ծաղիկան, կամ նըման
կաթէն հողիւ կըրտած լեզուի հնչելիւնի,
Արդ կը դառնամ դէպ ի ետեւ, և ընթաց
Մը կը բռնեմ ես հակառակ անցանալին,
Ա՛լ ակնյայտնի օրինակօք փորձառու.
Որ պէտք չէ մարդ անկատակի իր դարուն,
Դեմ լըզնէ եթէ ճակէ զըրուածքի
Եւ կամ հըրակ կը սպասէ, նա՛մ ասուանդ
Հընազոնդի հպտաւորքն ընթիւնով,
Այսպէս գիւրիւն ու կարճ ճամբով կ'երթըցուի
Դէպ ի մատդերն. Ուստի և ես ըզմակսթ
Ատղեւուն՝ ա՛լ չեմ մտածածք երգի նիւթ
Ընէլ պէտքերը մեր դարուն. զի անոց
Լայնօրքն հող էր ասորին օ՛ր ըստ օրէ
Ահող ասունքը վաճառքի, զօրծարանց
Արդէն. ուստի ես արժի յայտ երգի
Ըստազիս յոյսը՝ որուն զից կ'ընծային
Արդէն զգալի զըրուական մ'ապահով.
Արդէն իսկ նոր երկանութեան արշալույս,
Դըրէթն ու այլոսն երկտաւոր հատուածի
Կը պանծան ա՛յգ աստիճանի մարտնչով:

Ո՛հ օղէրն քեզ, ո՛վ փըրկորար դու նըշտե,
Ո՛վ նախկին լոյս հըրականուն նոր դարաւ
Նայէ՛ առեւդ, ի՛նչպէս երկինքն ու երկիր
Կը ջընծան, ի՛նչպէս կը փայլին շողորուն
Օրերդաց աչքերն, և ի՛նչպէս արդէն
Կը ուսուանի կուլանքներու, ասներու
Մէջէն համբաւ մօրտանի դիւցապաց,
Մեծքիբ, մեծքիբ չայրենեաց, ո՛վ անական
Ստուգիւ սերունդ արդի, պիտի զարգայայ
Իտալիան քու քաղաքիդ շուրհի տակ.
Իերաններէն Տագուր մինչ լէլլեւպոնա
Պիտի ամի մեծանալ քուրի Յարուն,
Եւ պիտի աշխարհն հանդէս անցոյթ անվըրդով.
Ու դուն ժողովուն ողջունելու ըսկըսէ
Մօրուք ճընդցող, ո՛վ նըրաւին զու սերունդ,
Պանուած ոսկի օրերու. մի՛ ալ ասկար
Ամենգ մօրքն քեզ սիրելի դէմքերում.
Խընցա, ո՛վ զողորմ սերունդ, քե՛զ է պահուած
Պատուք այնքան խօսքերուն, քե՛զ՝ ցընծութեան
Թաղաւորիւն անանիւ, քե՛զ է պահուած
Տեսնել զիւրդ ու ցաղաքներ, ծերութիւն
Ու ծաղիկ կեանքը միայնքս երկանելի.
Ու ծածանունն երկունս երկու թիւ մօրուաց՝

ԹՐԳՈՒ. Հ. Ա. ՂԱԶԻՍԵԱՆ

1. Լէորարիի օրով՝ ամիւնիւն ընդհանրական առ-
փորութեան էր. Լէորարարները՝ աւելի անուանեալ երե-
ւալու և կիներու աչքին հանդի ըլլալու համար, սկսած
մօրուք զգնել. Դարձեալ պէն՝ մօրուք անծնալը ազատա-
կանի նշան կը համարուի իտալական շատ մը քաղաք-
ներու մէջ, որով մօրուքն ու մօրուանիները հաւանական
ենթադրուածքն. Լէորարարի բարեթիւքները թիւ մը չա-
փազանց կը թուէ. մօրուքին այդպիսի ասոջ նշանիւ.
քաջ երկտաւորներէն շատերը անվել հող կ'ընէին մօ-
րուքին զարգարելու, քան չայրենիքին անկեալ փէնա-
կին վրայ խօրհչուա. Լէորարարի զայրութի բուն ասկէ
էր թուի:

Գերապատիւ Սրբազան Տէր,

Ձեր պատուական գրութեան մէջ կը թելադրէք «Ս. Մեսրոբի երազի պարապան աստիճանը» անգամ փարպեցիի կողմէ պատմութեան քննարկելու, քանի որ այդ հատուածը ներմուծեալ է խորհրդայինէն¹։

Ներուի սակայն դիտել թէ Ս. Մեսրոբայ երազի բարգաւաճումը դժուարին է ուրիշ ո՛ր և է մէկու ընծայել քան փարպեցույ։

Խորհրդային բաղադրական ոճ մ'ունի, փարպեցի՝ վերլուծական. առաջինը աղբիւրներուն համառոտութիւնը կ'ընէ միշտ, վերջինը՝ անոնց յարասութիւնը. Խորհրդային ամէն նիւթի մէջէն իսկութիւնը կը հաւաքէ, փարպեցի ամէն բան կ'ընդունի այնպէս, ինչպէս կը ներկայացնեն իրեն, կապելով անոնց շուրջ՝ զարդարանքի համար՝ շատ ծաղիկներ և խոտեր։

Կորեան մէջ «օգնութեամբ աշոյ բարձրելոյն» բացատրութիւնը յարասութեան մը շնորհիւն է որ շողողուն տեսարանի մը կը փոխուի. այս ալակերպութիւնը փարպեցիական կնիք մ'ունի. թէպէտ ներկայապէս անկարող ըլլանք ցուցնել փարպեցույ մէջ այդ եղելութեան համապատասխանող հատուածը, բայց ներքի պիտի չըլլայ, Սրբազան Տէր, այս ինչ պարանքի բեկոր նկատել զրուագեալ մարմար, մը, թէ և իր տեղոյն վրայ գտնուած չըլլայ ան։ —

Կ'ընդունինք յիրաւի թէ փարպեցույ հատուածը ուրիշ քան չէ բայց եթէ ընդմիջարկում մը՝ առնուած խորհրդայինէն. զայս աներկրայելի կերպով ապացուցած է Փաւլուս Տէր — Մկրտչեան². և Հ. Բ. Սարգսեան, նոյն խնդրը հիմնապէս խուզարկութեան ենթարկելով, կ'ընդունի զայդ՝ իբրեւ շոյափելի ճշմարտութիւն, Բայց Հ.

Սարգսեան այդ առթիւ ուրիշ խնդիր մը կը յարուցանէ, որ կենսական նշանակութիւն ունի նաեւ մեր այս հարցին նկատմամբ։

Եթէ փարպեցույ հատուածը, սկսեալ «բայց տեղեկացեալ» էն մինչեւ «սիղոբային» խորհրդային կտոր մ'է փարպեցույ պատմութեան մէջ նետուած, կը մնայ քննելի հետեւեալ կէտը. Խորհրդային այդ հատուածը իբրեւ յաւելում մը փարպեցույ բնագրին մէջ անցած է, թէ պարզապէս լեցնելու համար ձեռագրական պակաս մը՝ որ ընդօրինակողին տագնապ կը պատահուի։

Սոկրատի ընդարձակ թարգմանութեան նոր ձեռագրի մը մէջ՝ որ կը գտնուի Ս. Ղազար, ընդօրինակողը իր առջեւ ունեցած է ձեռագիր մը՝ որուն սկզբնաւորութիւնը կը պակսէր. այդ թերին լեցուցած է՝ Սոկրատի Համառոտ թարգմանութեան էջ մը դնելով։

Հին գաղափարողներուն համար՝ ո՛ր և է գործ աւելի պատմական կարեւորութիւն ունէր, քան մատենագրական. փարպեցին կ'օրինակէին Վահանայ կեանքը գիտնալու համար, ոչ եթէ փարպեցույ գործը ունեցած ըլլալու համար։

Ջարմանալի չէ՝ եթէ Գրոց գիտի կարեւոր մասը պակաս գտնելով իր ձեռագրին մէջ՝ գաղափարող մը մտածած ըլլայ անշրպեար լրացնել խորհրդային օգնութեամբ։

Եւ յիրաւի՝ ինչպէս դիտել կու տայ Հ. Սարգսեան՝

1. — Եթէ խնդրական հատուածը ջնջենք փարպեցիէն՝ նա Գրոց գիտը յանկարծ ընդհատ և կիսատ թողուցած պիտի ըլլայ, ըլլալով անգէտ նաեւ այն պարագաներուն որ՝ Կորեան հետ՝ պէտք էին իրեն ծանօթ ըլլալ։

Բուզանդացի «Կորիւն» (Տփլիս 1900) Հ. Սարգսեան «Աղգաթանգի» (Վնու. 1890), «Բագմապէս» (1897, 1907 թիւս) Հ. Ն. Անդրեան «Բուզանդի Մամիկոնեաները» (Վնու. 1904) Փորթուգալ Ժաշ «Եղիշէ» (էջ 93), Հ. Գ. Նազայեան «Աղգար. Կորեան» (Բագմ. 1907), Հ. Անտոն (Բանասէր, 1907), Կայլ, 2. Արարատ, 1901։

1. Նախորդ հատուածին համար հմտ. Բագմապէս, Թիւ 9-10, 1907 էջ 439. — Գրոց գիտի մասին եղած բոլոր կարծիքներու ներկայացումը ընդարձակ գործ մը կը պահանջէ. գիտնալու ուսումնասիրութիւնը. «Հայոց գրք» (Թիֆլիս 1892) Տ. Տաղաւարեան «Դպրոցն իմ առաջ» (Վիեննա 1895) Սուրբա Պարոնեան «Հայկական նշանագրք» (Երկրագուն 1894-5) Նորայր

2. — 1435ին գրուած Յայմաւուրքի գրութիւն մը՝ փարպեցիէն բղխած՝ Գրոց գիւտը կը պատմէ ամբողջապէս:

3. — Սոփերքի (էջ 5-42) գրութիւն մը Գրոց գիւտի վրայ խօսած ժամանակ՝ կը ճանչնայ պարագաներ՝ որ կ'ակնարկեն աղբիւր մը՝ տարբեր կորիւնէն, խորենացիէն, ներկայ փարպեցիէն՝:

Փարպեցւոյ կորուսեալ հատուածէն բըղխած չէ Ս. Մեսրոբայ երազը, որուն փարպեցիական բնադրոջմը այնքան զգալի է:

Գալով յունահայ բառարանին՝ թիչ մը դժգոհարիւն կը թուի « առ տեղեալ կատարուած թարգմանութեան մը գործին համար » հասկնալ, քանի որ կարգադրութեան մը, դասաւորութեան մը մասին կը խօսին մեր պատմիչները: Փարպեցիին կ'ըսէ. « Հանդիպեցուցանէր զհայերէն աբուրայն ըստ կարգման սիլովրալիցն Յունաց »: Սովորական թարգմանութեան մը ժամանակ բառերը չեն կարող դասաւորութեան մը համեմատ շարուիլ, այլ պիտի զանուին հոն՝ ուր իմաստը կենալ հրամայէ:

Կորեան մէջ սխորայ գործածուած կը թուի տառի իմաստով եւ ի մասնաւորի քաղաքայնի, մինչդեռ ձայնաւորները կապ կոչուած են:

Խորենացի եւ Փարպեցի սխորայ եւ աբուրայ իբր հոմանիշ կը գործածեն: « Մաշթոց հանդիպեցուցանէր զհայերէն աթուրայն ըստ կարգման սիլովրալից Յունաց. ուսանելով ի. Սահակայ գարուրայից զաղափար » (Փարպ.):

Սակայն սխորայ բառը նկատելով իբր նշանակեց գործածուած, կամ իր յունական հարազատ նշանակութեամբ իբր վանկ, անհնարին պիտի ըլլայ արդեօք բառաբանի մը ակնարկութիւնը տեսնել փարպեցւոյ մէջ: Աբուրայ եւ Սխորայ ուղղակի անկարող են ի հարկէ բառարանի իմաստն ունեցած ըլլալ, բայց քանի որ բառարանը

ուրիշ բան չէ բայց եթէ տառերու եւ վանկերու այբբենական դասաւորութիւնը, կարելի չէ՞ փարպեցւոյ մովթ բացատրութեան մէջ անոր ակնարկութիւնը նշմարել:

Կ'ամփոփենք այս եզրակացութեան նշանակաւոր ապացոյցները.

1. — Փարպ. կ'ըսէ. « Մաշթոց հանդիպեցուցանէր զհայերէն աթուրայն ըստ կարգման սիլովրալից Յունաց. . . ստեղծարար մը եւ ուսանելով ի սուրբ կաթողիկոսէն իսահակայ »: — Անտեղի է կարծել թէ Ս. Մեսրոբ որ գոնէ « սակաւ մի մերձաւորեալ էր ի յունարէն հեգենայան », յոյն տառերու կարգը իմանալու համար Ս. Սահակայ կը կարօտէր, անկարելի է որ Ս. Մեսրոբ զուրկ ըլլար յունարէն այբբենարանէ մ'ալ ուսկից այդ բանը տեղեկանար. արքունի հելլենագէտ քարտուղար մ'էր (ըստ Կորեան) եւ միակ լաւ թարգմանիչը եկեղեցեաց մէջ, այնպէս որ իր բացակայութիւնը ո՛չ մէկ կերպով կը զարմանուէր (ըստ Խորենացւոյ): Կարեւորագոյն աշխատութեան մը վրայ է որ կը խօսուի:

2. — Փարպեցի այդ առթիւ կը գովէ Ս. Սահակայ հետադարձ, բանաստեղծական, իմաստասիրական գիտութիւնը. « Բնչ հարկ կար այս ապացոյցները բերելու. — համոզելու համար թէ Ս. Սահակ յոյն տառերու կարգը գիտէր! Կը խօսուի աշխատանքի մը մասին՝ որ բազմակողմանի հմտութիւն կը պահանջէր, ինչպէս բառարանի մ' յորինումը, ուր փոքր ի շատեմէն արհեստի տեղեակ ըլլալու է՝ բառերը ըմբռնելու համար:

3. — Փարպեցի կ'ըսէ, յետ գրոց գիւտը եւ տառերու դասաւորումը — այդպէս հասկանալով իր նախորդ խօսքերը — պատմելու. « Կարգեալ այնպիսեօք փրկչին զգիր գրենայ հայերէնի եւ հեղինակին ուղղեալ յորինուած »:

Ինչ կրնար ըլլալ այդ հայերէն գործը՝

1. Հմտ. Հ. Սարգսեանի ուսումնասիրութիւնը, Բագմ. 1905 էջ 129-181,

2. Հ. Ն. Անդրիկեան « Բուզանդի Մամիկոնեանները » էջ 148.

